

SÖZ BİRLƏŞMƏSİ VƏ CÜMLƏ SİNTAKSİSİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Bütün sahələrdə olduğu kimi, XIX-cu əsr dilçilikdə, xüsusilə sintaksis sahəsində yeni bir dövr açılmışdır. Bu sahədə bir çox mühüm və əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Amma sonrakı dövr tədqiqatlarını araşdırdıqca, çətinliklərin hələ də qaldığını şahidi oluruq. Diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, tədqiqatçılar sözlərin birləşməsi və eləcə də əlaqələnməsində həm formaya, həm də məzmununa əhəmiyyət vermişlər və forma ilə məzmunu bir vəhdətdə eyniləşdirmişlər.

Tədqiqat işlərini araşdırarkən aydın olmuşdur ki, söz birləşmələri ilə bağlı araşdırmalara daha çox rus dilçiliyində rast gəlinir. M.V.Lomonosovdan başlamış bu günkü, müasir rus dilçiləri də bu barədə müxtəlif fikirlər söyləmişlər və öz fikirlərini rus dilçiliyindəki tədqiqatlarında yetərinə sübut etmişlər.

Rus dilçiləri arasında M.V.Lomonosovun fikirləri, şərhləri söz birləşməsinin tədqiqatlarında yeni dövrün başlanğıcını qoymuşdur. Müəllif söz birləşmələrinin ümumi funksional cəhətləri, formaları, onların haradan əmələgəlmə yolları haqqında ətraflı izahat vermiş, eyni zamanda çalışmışdır ki, söz birləşmələrində əsas qrammatik əlaqələrdən hesab olunan uzlaşma və idarə əlaqələrindən geniş istifadə olunmasını sübut etsin (15).

Lomonosovun bu əsərində demək olar ki, cümlə terminindən və ya cümlə haqqında bəhs edilmişdir. Söz birləşməsi cümlədən əlaqəsiz şəkildə götürülür, onun izahı cümlə üzvləri ilə əlaqələndirilir və onlar cümlənin tərkib hissəsi kimi cümlə üzvlərinin əlaqəsi kimi izah edilir (16).

M.V.Lomonosovdan sonra, digər rus dilçilərindən olan F.F.Fortunatov da söz birləşmələri haqqında öz fikirlərini bildirmişdir. F.F.Fortunatova görə söz birləşmələri elə bir di vahidləridir ki, onlar bir bütöv sözün, başqa bir bütöv sözlə birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Belə söz birləşmələri psixoloji hökmlər və onun hissələrini ifadə edir (10).

F.F.Fortunatova görə söz birləşməsi əsasən iki qrupa ayrılır:

1. Bitmiş söz birləşməsi.
2. Bitməmiş söz birləşmələri.

Müəllifə görə bitmiş söz birləşmələri elə ifadələrdir ki, onlar mübtədə və xəbərin əlaqəsindən əmələ gəlmişdir və belə birləşmələr söz birləşmələrinin əsasını təşkil edir.

Müəllif digər bir ifadə olan bitməmiş söz birləşmələri haqqında isə belə bir fikir irəli sürür ki, belə birləşmələr yalnız iki müstəqil sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir, lakin bunlar cümlə təşkil etmir və bunlar “bitmiş söz birləşmələrinin” tərkib hissəsini təşkil edir. Birinciyə görə “настала хорошая погода” cümləsini, ikincisi isə “хорошая погода” ifadəsini misal göstərir. Digər bir fikri isə daha da maraqlıdır. Müəllif söz birləşmələrindən bəhs edərkən xüsusi olaraq vurğulayır ki, bitmiş söz birləşmələri və bütöv cümlələr – dilçilikdə bir-birinin sinonimləridir (10, səh. 132).

F.F.Fortunatovun bu fikirlərinə söz birləşmələrinin tədqiqatları ilə məşğul olan dilçilərin fikir və baxışları müxtəlifdir və onunla razılaşmayanlar da var. Məsələn, Azərbaycan tədqiqatçısı M.B.Sürek öz tədqiqat əsərində yazır: “F.F.Fortunatov bu fikri ilə söz birləşmələrinin əhatə dairəsini kiçiltiyi kimi, onların öyrənilmə işini də çətinləşdirir. Çünki, bir qrup birləşmələr vardır ki, onlar cümlədən xaricdə yaranır və tikdiyi materialı olaraq bütöv şəkildə cümləyə daxil olur. Məsələn, “məktəb direktoru gəldi” cümləsində “məktəb” və “direktor” sözləri cümləyə ayrı-ayrı sözlər kimi deyil, birləşmə şəkildə, “məktəb direktoru” kimi daxil olur (11, səh. 21).

Söz birləşmələri sahəsində digər rus tədqiqatçısı N.A.Baskakovun da maraqlı fikirləri var. Müəllif bu terminə ilk planda çox geniş və əhatəli məzmun verir, sözlərin hər cür birləşməsini – istər mürəkkəb sözləri, istərsə də, idiomları və cümlələri də bura daxil edir. Lakin, ən maraqlısı odur ki, müəllif sonradan buna xüsusi məna verir və söz birləşmələrini sadaladığımız bütün kateqoriyadan ayırır. Məhz buradan da görürük ki, müəllif söz birləşmələrini, müstəqil mənəvi sözlərin qeyri-predikativ formada sərbəst birləşməsi kimi qəbul edir (7, səh. 32).

Göründüyü kimi, rus tədqiqatçılarının söz birləşməsi və cümləyə münasibətləri müxtəlifdir və bu onların baxışlarında öz əksini tapır. Lakin oxşar fikirlərə də rast gəlinir. Yəni üst-üstə düşən fikirlər də var. Məsələn, digər rus tədqiqatçısı Şaxmatov A.A. bu məsələlərə münasibət bildirərkən, o da F.F.Fortunatovun fikirləri ilə qismən razılaşır ki, söz birləşmələri əsasən iki hissədən, bitmiş və bitməmiş hissədən ibarətdir. Lakin, bitmiş söz birləşmələrinin əsas əlaməti, onların predikativ xarakterdə olmasıdır və əlavə olaraq qeyd edir ki, predikativ əlaqələr artıq öz özlüyündə cümlədir” (13, səh. 37).

Söz birləşmələrinə aid məsələlərə digər xalqların dilşünasları da öz münasibətlərini bildirmişlər. Məsələn, Qazax tədqiqatçısı M.B.Balakayev bu məsələlərdən bəhs edərkən, əsas diqqəti, söz birləşmələrinin quruluşuna, onun növlərinə və feli fikirləşmələrə münasibətinə, onların bir-birinə bağlayan əlaqələrə yönəldir (6).

Digər türk tədqiqatçısı Y.S.Ubryatova özünün yakut dilinə aid yazdığı qrammatika kitabında qeyd edir ki, söz birləşməsinin əmələ gəlməsi ancaq cümlə daxilində mümkündür. Müəllifə görə cümlə üzvlərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunmasını müəyyənləşdirmək üçün söz birləşməsi növlərinin müəyyənləşdirilməsi və təyin olunması əsas amillərdən hesab olunur. Müəllifin fikirlərinə əsaslanaraq onu deyə bilərik ki, qrammatikanın bir hissəsi olan sintaksisdə cümlə və onun növləri, cümlə üzvlərinin öyrənilməsi vacib şərtlərdən biridir (17, səh. 283).

Tədqiqat işlərini araşdırarkən məlum olur ki, söz birləşmələri də, sözlər kimi yalnız cümlə daxilində dilin kommunikativ vəzifəsinə xidmət edir. Məhz bu baxımdan, söz birləşmələrindən bəhs edərkən, yalnız müstəqil mənaya malik olan iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gələn və vahid bir anlayış barədə təsəvvür yaradan birləşmələr nəzərdə

tutulur. Təkcə elə bu xüsusiyyətinə görə, söz birləşmələri cümlələrdən fərqlənir. Söz birləşmələrinin digər özəl xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, belə ifadələrdə əsas aparıcı söz, qalan digər sözləri tabelilik əsasında öz ətrafında birləşdirə bilər.

Azərbaycan tədqiqatçısı Y.Seyidovun tədqiqatçıların fikirlərinə münasibətini araşdırarkən, onun N.A.Baskakovun tədqiqatına aid fikirləri maraqlandırır. Y.Seyidov yazır: “N.A.Baskakov istər qaraqalpaq dilində, istərsə də başqa türk dillərində əsas sintaktik vahidləri cümlə və söz birləşmələri adlandırılır. Cümləni yaradan söz qruplarında və ya birləşmələrdə hökm ifadə olunduğunu, söz birləşmələrini əmələ gətirən söz qruplarında isə, hökm ifadə olunmadığını qeyd edir. Həmçinin o, söz birləşmələrini sabit və qeyri-sabit deyərək iki yerə bölür. Sabit söz birləşmələrini söz yaradıcılığı, qeyri-sabit söz birləşmələrini isə, sintaksis kateqoriyaya aid edir.

N.A.Baskakov sintaksis əlaqə xüsusiyyətlərinə görə, söz birləşmələrini yanaşma və uzlaşma olmaq üzrə iki yerə bölür. Yanaşma əlaqəsi ilə əmələ gələn söz birləşmələrinin tərəfləri heç bir sözdəyişdirici şəkilçi qəbul etmir. Uzlaşma əlaqəsi ilə əmələ gələn söz birləşmələrinin özünü də iki yerə ayırır. Birinci qrupa, birləşmənin birinci tərəfi qeyri-müəyyənlik halda olan, ikinci tərəfi isə, nisbət şəkilçisinin qəbul edən birləşmələri daxildir, ikinci qrupa isə, birinci tərəfi yiyəlik hal, ikinci tərəfi nisbət şəkilçisi qəbul edən birləşmələri daxildir (3, səh. 50-55).

Azərbaycan tədqiqatçısı M.Kazımbəyın yazdığı “Общая грамматика турецко-татарского языка” adlı əsərində bu xüsusda xeyli maraqlı fikirlər də vardır. Müəllifə görə o, hər iki dilin, həm rus, həm də türk-tatar dilinin oxşar cəhətlərini qeyd edir. O, “söz birləşməsi sintaksis” terminin ekvivalenti kimi qeyd etməklə yanaşı, onu da vurğulayır ki, “hər bir dilin söz birləşməsi, yaxud da sintaksis əlaqəsi əsasında məntiqlə etimologiyanın birləşmə üsuludur” (5).

Müəllif həmçinin “söz birləşməsi” terminini “sintaksis” ekvivalent kimi işlətdiyi üçün, sözlərin də hər cür əlaqəsini söz birləşmələri, sintaksisi isə söz birləşmələrinin bəhs edən sahə kimi qeyd edir.

Məhz M.Kazımbəydən sonra digər Azərbaycan tədqiqatçıları da sintaksisin yalnız cümlələrdən deyil, həmçinin söz birləşməsindən və cümlələrdən bəhs edən bir sahə kimi tədqiq etməyə başlayırlar. Bu barədə ilk yazanlardan M.Şirəliyevi və M.Hüseynzadəni göstərmək olar. Onların birlikdə yazdıqları “Azərbaycan dilinin sərfi” adlı dərs vəsaitində söz birləşməsi, əsasən iki sözün birləşməsi kimi verilir və bitmiş bir fikir ifadə etmədiyinə görə cümlədən fərqləndirilir. Tədqiqat işində müəlliflər əsasən təyini söz birləşmələrinin bir çox xüsusiyyətlərini müəyyən etmişlər. Burada, müəlliflər birinci, ikinci, üçüncü növ təyini söz birləşmələri, təktərkipli və mürəkkəb təyini söz birləşmələri, onların məna xüsusiyyətləri, təyini söz birləşmələrinin istər mürəkkəb sözlərdən, istərsə də cümlədən fərqli cəhətlərini izahını verməyə çalışmışdır (4, səh. 102), (1, səh. 127).

M.Hüseynzadə bir də onu vurğulayır ki, üçüncü növ təyini söz birləşməsinin birinci tərəfi yiyəlik və ikinci tərəfi mənsubiyyət çəkilçisi ilə düzəltdiyi üçün, onun tərəfləri arasında əsas sintaktik əlaqə uzlaşma əlaqəsidir (1, səh. 127).

Söz birləşmələri özünün müxtəlif xüsusiyyətlərini müxtəlif formalarda göstərə bilər. Məhz bu özəl xüsusiyyətinə görə də onlara müxtəlif cəhətdən yanaşmaq, eləcə də onları müxtəlif prinsiplər əsasında qruplaşdırmaq və izah etmək olar. Bu barədə tədqiqatçı M.Sürek qeyd edir: “Hər bir elm sahəsində, hər bir problematik məsələnin tədqiqində olduğu kimi, söz birləşmələrinin hərtərəfli və düzgün izahı üçün onların təsnif edilərək qruplaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təsnifat tədqiqat obyektinin əhatə etmək, dəqiqləşdirmək və düzgün başa düşmək üçün ən əhəmiyyətli vasitələrdən biridir. Söz birləşmələrinin bu və ya başqa şəkildə qruplaşdıraraq öyrənilməsi, tədqiqatın ümumi istiqamətindən, məqsədindən çox asılıdır. Bununla yanaşı, burada söz birləşmələrinin təbiətinə və tələbinə də fikir vermək lazım gəlir. Söz birləşmələrinin qruplaşdırarkən ən əhəmiyyətli, ən mühüm əlamətlər nəzərə alınmalıdır” (11, səh. 27).

Söz birləşməsi artıq nəzəriyyə kimi formalaşmağa başlamışdır. Azərbaycan və rus dilçiliyində olduğu kimi, bu nəzəriyyə həmçinin xaricdə də gec də olsa yaranmağa başlamış və ilk olaraq XX əsrin 30-cu illərində tədqiqatçıların əsərlərində rast gəlinmişdir. Bu barədə daha geniş məlumatları amerikalı dilçi Leonard Blunfeldin əsərlərindən almaq olar. Tədqiqatçı söz birləşməsi probleminə struktur dilçilik nəzəriyyəsi mövqeyindən yanaşır. Amma, müəllifə görə bu anlayış, çox genişdir və onu məhdudlaşdırmaq olmaz. O, sintaktik cəhətdən yaradılan söz qrupunu, xətti strukturlarına görə söz birləşməsi kimi qeyd edir.

Blunfeld nəzəriyyəsinə görə, hər bir dildə söz birləşmələri əsasən iki qrupa ayrılır:

- 1) Endosentrik.
- 2) Ekzosentrik.

Müəllif birinci qrupa – söz birləşmələrinin bu və ya digər komponentini böyük bir strukturda, ya da bütün bir qrup kimi işlənmək xüsusiyyətinə malik olan birləşmələri aid edir. Məsələn, “poor John” – endosentrik söz birləşməsidir, ona görə ki, “poor John” birləşməsinə dəyişdirilib, genişləndirmək olar və “poor John run away – John run away” konstruksiyalarını əldə etmək olar. “Tom and Marry” birləşməsi də Blunfeldə görə endosentrik struktura malikdir. Məsələn, “Tom and Marry run away – Tom ran away”. Məsələn, “Tom and Marry run away – Tom ran away, Marry ran away”. Bu zaman III şəxsin təkində fəle - s şəkilçisi artırılır. Məsələn, “Tom runs away” (9). Azərbaycan dili, rus dili və digər dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də bir çox tərkibli söz birləşmələrinə rast gəlmək olur. Məsələn, ingilis dilində “artikle + isim”, “sözünü + isim” tərkibli birləşmələrə daha çox rast gəlinir. Məsələn, “a book, a table, an apple, the door” və “in London, to school, at night, on Sunday”. Belə söz birləşmələri, məlumdur ki, sözlərin məna və qrammatik cəhətdən əlaqələnməsindən əmələ gəlir və buna görə də, komponentlərin əlaqəsindən bəhs edərkən, əsasən məna və qrammatik cəhətlərini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Məhz bunlardan biri söz birləşmələrinin daxili mahiyyətini, ikincisi isə xarici formal cəhətini təşkil edir. Tabelilik əlaqələrinin belə müxtəlif növləri vasitəsilə əmələ gələn söz birləşmələrinin hamısında bir ümumi cəhət özünü büruzə verir.

Bir qayda olaraq, belə birləşmələrdə tərəflərdən biri digərinə tabe olur, biri digərini izah edir, aydınlaşdırır, tamamlayır. Demək olar ki, dillərin əksəriyyətində tabelilik əlaqələrinin belə formaları mövcuddur. Lakin, hər bir dilin quruluş xüsusiyyətindən asılı olaraq, burada onların əhatə dairəsi, işlənmə mövqeyi fərqlidir. Belə mövqe isə söz birləşmələrinin ümumi formasına təsir etməklə yanaşı, eyni zamanda söz birləşmələri də hər bir dildə öz konkret formaları, spesifik xüsusiyyətləri ilə çıxış edir.

Bu haqda tədqiqatçı Q.M.Qalkina-Fedoruk yazır: “Sözlər söz birləşmələrində birləşərək, əşyaların, hadisələrin, proseslərin, keyfiyyətlərin və xüsusiyyətlərin həqiqi münasibətləri əsasında meydana çıxan əlaqələri ifadə edir (12, səh. 135).

Söz birləşmələrinin həm tabelilik, həm fə tabesizlik əlaqəsi şəklində formalaşması barədə müxtəlif tədqiqatçıların müxtəlif fikirləri vardır. Bəzi mütəxəssislər tabesizlik əlaqəsinin rolunu heç də məqbul hesab etmirlər. Məsələn, M.B.Balakayevə görə tabesizlik əlaqəsində mövcud olan söz birləşməsinə təşkil edən sözlər, söz birləşməsi sintaksisinin obyektinə ola bilməz (6). Digər tədqiqatçı V.N.Yartseva yazır: “Söz birləşməsi mənə mərkəzi ilə bərabər, qrammatik mərkəzinə malik olmalıdır. Başqa sözlə desək, söz birləşməsindəki sözlərdən biri qrammatik cəhətdən tabeəddici olmalıdır (18, səh. 31). Tabesizlik əlaqəsi əsasında formalaşan söz birləşmələrinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, belə söz birləşmələrindəki sözlər, həmçinin üzlərdəki müstəqilliyə malik olmur. Belə birləşmələr əsasən iki sözdən ibarət olub, hər iki sözün mənası ilə bağlı olan yalnız bir ad bildirir. Məsələn, “Hərb və Sülh, Leyli və Məcnun”. Əksər dillərdə tabelilik əlaqəsinin işlənmə tezliyi çox əhatəli və genişdir. Bu əlaqə zamanı, vahidlərdən birinin digərinə tabe olunması vacib şərtidir. Tabelilik əlaqəsi vasitəsi ilə yaranan söz birləşmələrinin hamısında ümumi bir xüsusiyyət olur. Əsas qayə ondan ibarətdir ki, tərəflərdən biri digərinə tabe olur, onu izah edir, aydınlaşdırır və tamamlayır.

Söz birləşmələrinin əmələ gəldiyi cümlələr, fikir ifadə edən əsas vasitə kimi diqqəti cəlb etmişdir. Lakin buna baxmayaraq, müəyyən münasibətlərdə sözlərin bir-biri ilə əlaqəsindən danışılma da, bütün bunlar sintaksisin bir elm kimi, və ya bir elm sahəsi olaraq sistemli tədqiqindən çox uzaq idi. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz sistem, dil haqqında təlimin inkişafında müəyyən rol oynasa da dilin qrammatik quruluşu, eləcə də sintaksis məsələlər haqqında tam məlumat vermə gücünə malik deyildir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə də sintaksis istər qədim yunan atomistlərində, ellinizm dövründə də, istərsə də hətta İskəndəriyyə məktəbində də xüsusi elm sahəsi kimi formalaşmamışdır. Qədim Yunan, eləcə də Roma qrammatikasından bəhs edən dərslərdə və dərslər vəsaitlərində sintaksisin problemləri demək olar ki, az nəzərdən keçirilmişdir. Bu barədə yeganə mənbə Apollona Doskolanın dörd hissədən (kitabdan) ibarət olan irihəcmli “Sintaksis haqqında” traktatıdır.

Bu traktatda, müəllifin fikrincə, zərf bir nitq hissəsi olaraq fəle yanaşaraq onun mənasını bir neçə cəhətdən izah edir. Bu fikrə münasibət bildirən V.P.Suxotin yazır: “Apollona Diskolan söz birləşmələrinin mahiyyətini aydınlaşdırma bilməsə də, hər halda ona yaxınlaşmışdır (14, səh. 280).

Bəzi dilçilər söz birləşmələri və cümlələrin xarakterik xüsusiyyətləri haqda danışarkən, bəzən onları eyniləşdirirlər desək, yanlışdır. Lakin, fərqli düşüncələr də var. Məsələn, N.K.Dmitriyevə görə, mübtədə və xəbərin əlaqəsi kimi anlaşılan sözlərin hər hansı sintaksis əlaqəsi və ya birləşməsi cümlədirsə, mübtədə və xəbərin əlaqəsi kimi dərk edilməyən hər hansı bir sintaktik birləşmə cümlə deyildir. Söz birləşməsi həm cümlənin daxilində, həm də cümlədən xaricdə ola bilər. Həm cümlənin özündə, həm də söz birləşmələrində subyekt vardır. Lakin, buradakı subyektlər bir-birindən fərqlənir. Cümlədəki subyektlər fəal olduğu üçün hərəkətə istiqamət verirsə, söz birləşməsindəki subyekt isə qeyri-fəal olduğundan əşyalar arasındakı qeyri-hərəkətli əlaqə ifadə edir və fikrimizcə bu potensial subyekt kimi dərk olunur (8).

Bütün bunlara öz münasibətini bildirən Yusif Seyidova görə söz birləşməsi, iki və daha artıq sözün mənə və qrammatik cəhətdən birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Söz birləşmələri əşya və hadisələrin mürəkkəb adlarını bildirir. Məsələn, *şəhərin küçələri, gözəl ölkə, dərsi öyrənmək, insana hörmət*. Quruluşuna görə söz birləşmələri iki qrupa ayrılır. Sadə söz birləşmələri və mürəkkəb söz birləşmələri. İki sözdən ibarət olan söz birləşmələri sadə birləşmələr adlanır. Məsələn, *Nizaminin əsərləri, insanın gözləri*. İki və daha artıq sözdən ibarət olan söz birləşməsi mürəkkəb birləşmələr adlanır. Məsələn, *qalın cildli kitab, yaxşı oxumağın nəticələri* (3, səh. 55).

Sonda onu qeyd etmək yerinə düşər ki, həqiqətəndə dilçilikdə söz birləşməsi nəzəriyyəsinin inkişafı çoxlu dəyişikliklərə məruz qaldı. XX əsrin əllinci illərinə qədər “söz birləşməsi” termini geniş mənada işlənmiş və hər bir sintaktik vahid komponentləri arasında mövcud olan sintaktik əlaqələrdən asılı olmadan söz birləşməsi kimi qəbul olunurdu. Lakin, sonradan yeni, bir mövqe ortaya çıxdı. Bu zaman “söz birləşməsi” termini dar mənə kəsb edərək, iki müstəqil mənalı sözün mənə və qrammatik cəhətdən birləşərək, əmələ gətirdiyi sintaktik vahid kimi dərk edilir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynzadə M. Təyini söz birləşmələri. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı: E.A. 1959, s. 403.
2. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı: BDU nəşriyyatı, 1982, s. 406.
3. Seyidov Y.M. Azərbaycan dili. Bakı, Maarif, 1987, s. 270.
4. Şirəliyev M.S. Azərbaycan dilinin sərfi. Bakı: AMEA. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. 1946, s. 230.
5. Казымбек М. Общая грамматика турецко-татарского языка. Казань: СПб, 1846, с. 466.
6. Валакаев М.Б. Современный казахский язык. Синтаксис. Алма-Ата: Академия Наук Казахской ССР. 1959, с. 235.
7. Н.А.Баскаков Н.А. Тюркские языки. Изд-во Восточной литературы. 1960, № 2, с. 247.
8. Дмитриев Н.К. грамматика башкирского языка. М-Л. АН СССР. 1948, с. 267.
9. Блумфилд Л. Язык. М. Прогресс, 1968, с. 605.
10. Фортунатов Ф.Ф. избранные труды. Т.И. М. 1956, с. 450.
11. Sürek M.B. Müasir İngilis dilində fəli frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri. Dissertasiya. Bakı-2015, 141s.
12. Галкина-Федорик Е.М. Современный русский язык. Синтаксис. М. Изд-во Московского Университета, 1957, с. 515.
13. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. Л. 1941, с. 620.
14. Сухотин В.П. Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке. Глагольные словосочетания. М: Прогресс, 1951, с. 127.

15. Ломоносов М.В. Рукописи Ломоносова в Академии Наук СССР: Научное описание/Сост. Л.Б.Мадзалецкий. Под ред. Г.А.Кнезева. М-Л:Изд-во АН СССР 1937, с. 404.
16. Ломоносов М.В. Российская грамматика. Типология Императорской Академии Наук. 1755, с. 212.
17. Убрятова Е.М. Исследование по синтаксису якутского языка. М-Л. Прогресс, 1950, с. 304.
18. Ярцева В.Н. Пути развития словосочетания (на материалы английского языка). Ученые записки Ленинградского Университета, № 156, Сер. Фил. Наук, 1952, вып. 15 (1), с. 28-47.

Açar sözlər: söz birləşməsi, cümlə, təyini söz birləşməsi, ismi birləşmələr, sintaksis, qrammatikxüsusiyyətlər, tabelilik əlaqəsi, tabelsizlik əlaqəsi, komponentlər, sintaksis əlaqələr, sintaksis vahidlər.

Ключевые слова: сочетание слов, предложение, определение словосочетания, название соединений, синтаксис, грамматические особенности, отношение подчинения, отношения неповиновения, компоненты, синтаксические отношения, синтаксические единицы.

Key words: word combination, sentence, definition word combinations, name combinations, syntax, grammatical features, subordination relationship, relationship of disobedience, components, syntax relationships, syntax units.

Xülasə

Əsasən söz birləşmələrinin komponentlərinin minimal sayı iki olmalıdır. Lakin buna baxmayaraq, məkan və mövqə münasibətlərinin tədqiqi üçün söz birləşmələrinin komponentlərinin minimal sayı üçdən az olmamalıdır. Məkan və mövqə münasibətlərinə görə söz birləşmələri iki qrupa bölünür. Bunlar unisentrik və polisentrik qruplardır. Unisentrik qruplara aid olan söz birləşmələrinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu qrupun yalnız bir elementi, digər elementlərlə əlaqə yarada bilər. Bunlar substantiv, adverbial və reqressiv – adyektiv birləşmələrdir. Polisentrik birləşmələrin əsas elementi isə feldir. Bu zaman müstəqil leksik və sintaktik yeri olmayanlar subxətli sintaktik elementlər, müstəqil mövqeyi əks etdirən elementlər isə xəttlil elementlər adlanır.

Резюме

В основном минимальное количество компонентов словосочетания должно быть два. Но все же минимальное количество компонентов словосочетаний для исследования пространственных и позиционных отношений не должно быть меньше трех. По пространственным и позиционным отношениям словосочетания делятся на две группы. Это уницентрические и полицентрические группы. Главная особенность словосочетаний, относящихся к уницентрическим группам, состоит в том, что только один элемент этой группы способен образовывать связи с другими элементами. Это субстантивные, наречные и регрессивно – наречные сочетания. А основным элементом полицентрических союзов является глагол. При этом те, которые не имеют самостоятельного лексического и синтаксического расположения, называются подчиненными синтаксическими элементами, а те, которые отражают самостоятельную позицию, - линейными элементами.

Summary

Basically, the minimum number of components of word combinations should be two. But, despite this, the minimum number of components of word combinations for the study of spatial and position relations should not be less than three. According to spatial and position relations, word combinations are divided into two groups. These are unicentric and polysentric groups. The main feature of word combinations belonging to unicentric groups is that either one element of this group is able to form a connection with other elements. These are substantive, adverbial and regressive – adjective combinations. And the main element of polysentric compounds is the verb. At this time, those that do not have an independent lexical and syntactic place are called sub-linear syntactic elements, and elements that reflect an independent position are called linear elements.

RƏYÇİ: dos.L.Ələkbərova